

ԼԵՒՈՆ ՄՈՄԺԵԱՆ

ՀԱՅ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ

«ԿՈՄԻՏԱՍ» ՍԱԼԻԿԸ

Վերջերս շատ հետաքրքրուած ըլլալով մեր սրբազան ու ծիսական երաժշտութեան նուիրուած սալիկներով, ունկնդրեցի բազմաթիւ, կրնամ ըսել հրապարակին վրայ գոյութիւն ունեցող գրեթէ բոլոր արձանագրութիւնները:

Մասնատրապէս տպատրուեցայ Սիփան-Կոմիտաս Փարիզի խառն երգչախումբի սալիկէն, որ Կոմիտաս Վարդապետի հոգեւոր երաժշտութեան եւ Կոմիտասեան մշակումով Պատարագի հատուածներու նուիրուած է, խմբավարութեամբ Կարպիս Ափրիկեանի:

Որքան ուշադրութեամբ մտիկ ըրի, այնքան աւելի սիրեցի ու յափշտակուեցայ այս մեծապէս յաջող արձանագրութեան: Եւ որովհետեւ այս սալիկին մասին ՄԱՆ-ՐԱՄԱՍՆ ՔՆՆԱԽՕՍԱԿԱՆՆԻ մը չէի հանդիպած մինչեւ օրս, որոշեցի Քրիստոնէութեան Հայաստանի պետական կրօն հոշակման 1700-ամեակի առիթով արտալայտուիլ այս ամփոփ սալիկին մասին:

Կոմիտասեան մշակումով Պատարագը գրուած է, սկզբնապէս միմիայն արական ձայնի համար. հաւանաբար այն ժամանակներուն իգական սեռի մասնակցութիւնը եկեղեցիէն ներս արտօնուած կամ ընդհանրացած սովորութիւն մը չէր:

Վարդան Սարգսեան, Կոմիտաս Վարդապետի հինգ սաներէն, պատրաստած էր երկսեռ երգչախումբի մշակում մը: Սակայն Կարպիս Ափրիկեան մախընտրած է Վարդապետի յօրինումը ինք վերարտադրել խառն խումբի մշակումի մը, շատ անգամ եռաձայն մասերը քառաձայնի փոխակերպելով: Անշուշտ, այս գործընթացը կը կարօտի դաշնատրման տաղանդի, առանց խաթարելու Վարդապետին ապահոված երաժշտական հայ հոգիին նկարագիրը: Եւ որպէսզի զանազան ձայներու մեղեդիները աւելի ցայտուն երեւան յայտնուին, երաժիշտ Ափրիկեան շատ յաճախութեակ մը (octave) ուստում կատարած է, որպէսզի տուեալ մեղեդին երգողի երգաձայնային հնչածավալին ամենանպաստաւոր միջինը ունենայ՝ լաւագոյնս արտալայտելու համար:

Երաժշտագետ Ափրիկեանի միտքն ու ուղղութիւնը եղած է Հայկական Պատարագը ոչ միայն իբրեւ եկեղեցական արարողական երեսոյթ ներկայացնել, այլ աւելին՝ մեր սրբազան երաժշտութեան եւ անմահ Կոմիտասին արժէքները ի յայտ բերել օտար երաժշտասէրներու մէջ եւս եւ անոնց գմահատանքին արժանացնելու այս աւանդ: Ընթացք մը, որ պէտք է միշտ նպատակակետ ծառայէ հայ ժողովուր-

դիմ փառապանծ մշակությիմ ծանօթացման ու մտահոգէ հայ երաժիշտները, ինչպէս որ մտահոգուած էիմ Արեւմտեան դասական երաժիշտները, երբ կրօնական-եկեղեցական երաժշտութիւն մը կը յօրհնէին: Անկասկած՝ աւելորդ է ըսել, որ անցնց անպատկը զուտ երաժշտական էր:

Ափրիկեան-կոմիտասեան մշակումով Պատարագէն ու հոգեւոր երաժշտութեան առած է անոնք, որոնք յատկանշական են որպէս բարձրորակ յօրհնուածներ:

Խտացեալ սալիկիմ պարունակութիւնը կ'ընդգրկէ հետեւեալ իրերայաջորդ երգերը:

ՕՐՀՆԵՐԳ.- Երգչախումբիմ կողմէ մեկնաբանուած, փառաւոր, վեհ, ԶՈՒՍՊ ՆՐՔՈՒԹԻԻՆՆԵՐՈՎ լի հնչողականութեամբ:

ՄԵԾԱՏՈՒՍՅԷ.- Երկսեռ երգչախումբի հարց-պատասխաններով ստեղծուած են յաջող հակադրութիւններ,

Հոս Ափրիկեան աւելցուցած է մեկ տուն, շատ կարճ գտնելով այս հաճելի գործը ըստ բնագրիմ երաժշտագրութեան:

ԵՐԳ ՈՏՆԼՈՒԱՅԻ.- «Այս խորհրդ» խորհրդաւոր, գեղեցիկ դաշնաւորումով, երգուած երկնայիմ միաձոյլ ձայներով:

ՏԷՐ ՔՈՅԻՆ.- Հրճուագիմ: Երաժշտական գիծը, որ մեկնաբանելու համար բաւական դժուար կատարողական գիծ մըն է, սայթաքում չէ ունեցած ու յաջող կերպով ծաւալած է:

ԱՀԱ ԱԶԱՏԵԱ.- Գառաւոր է: Թէնորներու «Լուր, Տէր, եւ ողորմեա»-ները յըստակ կերպով ի յայտ կուգան, տալով երաժշտական ստեղծագործութեան որմնաքանդակի տպաւորութիւն:

ՍԻՐՏ ԻՄ ՍԱՍԱՆԻ.- Այս «Գանձ Բ» երկը, հնարագիտականօրէն (techniquement) հեշտ, սակայն մեկնաբանութեամբ դժուար է, երգչախումբիմ եւ մեկնակատարողիմ հաւասարակշռութիւն պահելու առումով: Երգչախումբը միմիայն արական ձայներով՝ ո՛չ կը խանգարէ, ո՛չ ալ ներութիւն կը պատճառէ մեներգողիմ, այլ ցոյց կուտայ ձայներու զսպուածութիւն եւ ներդաշնակ երգեցողութիւն մը:

Սոնա Նիկողոսյան թաւշոտ, զուլալ, երկնայիմ հեզութիւն ունեցող քաջողական, քնարական՝ mezzo-soprano ձայն մը: Ունի նոյնպէս թափանցող յուզականութիւն ու ազնուական փափկութիւն ու իր այս մեկնաբանութիւնը կրնամ առանց վարանելու ըսել՝ լաւագոյններէն միմ է:

«Սիրտ իմ սասանի»-ն կը վերջանայ do dominante-ի վրայ եւ անմիջապէս ՏԷՐ ԻՄ ԱՐԺԱՆԻՆ կուգայ do mineur-ի վրայ ու կուտայ զօրաւոր ցայտուն տպաւորութիւն, կատարողական գովելի որակով:

ԵՐԳ ԳԻԾԵՐԱՅԻՆ ԺԱՄՈՒ.- Զափազանց դժուար երաժշտական գրութիւն մըն է եւ լիշողութեան մէջ այսպիսի այլ արձանագրութիւն մը չեմ լսած: Այս երաժշտագրութեան դժուարութիւնը կը կայանա իր modulation-իմ մէջ, ֆօրիմուածքի մէջ tonalité-ի փոփոխութիւն, double démol-ներու (կրկնակ կիսաձայներու, bécarrer-ներու (ձայնադարձ) հակադրութիւններով եւ բարձր ձայնահիշներով:

Այս սաղմոսը կը պատկանի Ս. Ներսէս Օմորհալիին, որ Կոմիտասի դաշնաւոր-ման գլուխգործոցներէն մին կրնամ սեպել:

Պատմութիւնը կ'ըսէ, թէ Հոռմկլայի պարիսպներու գիշերուան պահակները որպէսզի արթուն մնան, կոշտ բացագանչութիւններ կ'արձակէին, եւ որոնցմէ Օմորհալիի երաժշտական մուրը ականջները կը վիրավորուէին ու քունը կը խանգարէին..... Ուստի՝ այս դիտումով ան գիշերային երգ մը կը գրէ, որպէսզի զայն երգեն եւ աւելի ներդաշնակութեամբ զիրար արթուն պահեն: Այս որակաւոր երգը պահակներու երգեցողութենէն անդին հրաշակերտ գործ մըն է:

Երկին մուտքը կը սկսի իգական չորսի բաժնուած ձայներով, որուն կը յաջորդէ արականը, դարձեալ քառաձայն, պատճառ մը, որ կը պահանջէ բազմամարդ երգչախումբ մը:

ԶԱՐԹԻՔ-ները խորապէս կը յուգեն, կը փշաքաղեն հզօր կառուցուածքով՝ ահեղագոյ կը պոռթկան արթնցնելու համար: Իսկ ՅԱԻԻՏԵԱՆՍ ՅԱԻԻՏԵՆԻՑ-ին կը յաջորդեն ԱԼԷԼՈՒԻԱ-ները, որոնց կարեւոր մեղեդին վատահունք է թէմորներուն:

Այս բոլորը սքաշելիօրէն կը զգանք խտացեալ սալիկի մէջ, որ կը վերջանայ ուրիշ ձայնակայքի (tonalité) վրայ, կրկին հզօր, վեհագոյ եւ յաղթական եօթը ձայնաբաժիններով:

Այս գլուխգործոց յօրինումին մէջ կը կարծես, որ Վարդապետը գտած է իր լատգոյն մեկնաբաններէն մին:

ՈՎ ԶԱՐՄԱՆԱԼԻ (Երգ Զօրհնէքի).- Հոս երաժիշտ-դեկավար Ափրիկեան մախընտրած է առաջին տարբերակը, որ շատ աւելի գեղեցիկ դաշնաւորում ունի. հիացական, երկնային, աստուածահրաշ, ճոխ ամբողջութիւն մը:

ԳԵՏ, ՄԻ՝ ԶԱՐԸՆԻՐԻՐ.- Կոմիտասի տաղանդին վկայութիւնն է, եւ որուն կը յաջորդէ ԱՅՍՕՐ ԶԱՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ, փայլուն, ուրախ եւ շնորհալի, ուր ցայտուն են թաւ ձայներու (Alti, Bassi) contrepontique երգեցողութիւնը:

Վերոյիշեալ յօրինումները Վարդապետը խառն խումբի համար գրած է:

ԽՈՐԸՆԻՐԻ ԽՈՐԻՆ-ը, երգուած Մկրտիչ Պօղոսեանէ, եզակի է իր տեսակին մէջ, միշտ ընկերակցութեամբ արական խումբին: Ամփոփապէս ըսեմ, որ վերին չափանիշով կը գնահատեմ անոր մեկնաբանած ՈՎ Է ՈՐՊԷՍ-ը, որուն մասին պիտի անդրադառնամ քիչ ետք:

Որքան պիտի փափաքէի, որ արական ձայնով՝ եկեղեցական երաժշտութիւն երգողներ մտիկ ընէին ու ազդուէին այս շոյող, թաշալին, մուրը հնչողութիւն ունեցող ոճէն: Մկրտիչ Պօղոսեան՝ օժտուած աստուածատուր քնարական (lyrique) թէմոր ձայնով, հոգեշարժ զարգացումով կը յարմարի մեր սրբազան եկեղեցական երգեցողութեան: Բացարձակապէս անընդունելի է եւ խոտոր կը համեմատին գեղջական, կոկորդային եւ կամ տրամաթիք ձայները: Հոս ալ կրկին արական խումբը զմայլելիօրէն կուգայ ալ աւելի արժեւորելու անոր իւրայատուկ ձայնը:

Յայտնի երաժշտագետ-քննադատ Brigitte Massin, լսելով սալիկը ֆրանսական պետական ձայնասփյուռն, գովասանքով արտայայտուած է այս գործին մասին, մտանցնելով քիչ մը Gesualdo di Vénosa-ին, ծնած Նաբոլի 1560-ին: Իսկ համրածագող Lean Witold, երաժշտական խօսնակ, իր դասական երաժշտութեան յայտագիրներու ընթացքին, Ափրիկեանի մէկ համերգին՝ երգեհոնի վրայ նուագուած խՈՐՀՈՒՐԴ ԽՈՐԻՆ-ը ձայնասփռելով, հարց տուաւ ունկնդիրներուն, թէ Պախէն՝ մէկ այս երաժշտութիւնը եւ կամ ուրիշի գործ է: Այս վկայութիւնները կը բաւեն ցոյց տալու Կոմիտասի միջնագային տաղանդը:

ԱՅՍՕՐ ՏՕՆ Է.- Սոնա Նիկողոսեան կ'երգէ երգեհոնի նուագակցութեամբ, ինչպէս նաեւ Մկրտիչ Պօղոսեան ՈՎ Է ՈՐՊԷՍ սրբասացութիւնը: Ե՛ի ՅԱՐԵՆԱԻ-ը՝ միմանկումներով (imitation) արական ձայները՝ կը միանան մեներգողին, յաջող կամուրջ մը գետնելով ՀԱԻԱՏԱՐԻՄ ԵՂԵԻ-ի քառաձայն երգչախումբին, որը շատ մեղմէ՝ մինչեւ fortissimo մեկնաբանութեամբ կը ցնցէ ու մեծապէս կը տպաւորէ:

Պէտք է խոստովանիմ, որ Սոնա Նիկողոսեան եւ Մկրտիչ Պօղոսեան՝ այս երկու շնորհալի մենակատարները, նպաստած են սալիկին կատարողական գերազանց մակարդակին:

ՍՈՒՐԲ, ՍՈՒՐԲ.- Հոս կ'ուզեմ արձանագրել նկատողութիւն մը. երբ պատարագիչը կ'ըսէ «Եւ ընդ Սերովբէս... եւ համարձակապէս գոչելով աղաղակել», չափազանց մեղմ ՍՈՒՐԲ, ՍՈՒՐԲ-ը քիչ մը անհամաձայն վիճակ մը կը ստեղծէ պատարագիչի պատգամին: Յիշենք, որ երոպական երաժիշտները միշտ SANCTUS-ները կը մեկնաբանեն զօրեղ ու ուժգին ձեւով: Ափրիկեան այս հակասութիւնը կը ջանայ սրբագրել երրորդ ՍՈՒՐԲ-ով՝ աւելի համակերպելով ՀԱՄԱՐՁԱԿԱՊԷՍ գոչելով եւ աղաղակել բառերուն իմաստին:

Ափրիկեան երգչախումբը կը ղեկավարէ իր ճիշտ tonalité-ին (ձայնակայք) մէջ, երբ ուրիշներ կը նախընտրեն մէկ octave (ութեակ) ցած երգել: Մեծ Վարդապետին բնագիրին մէջ չկայ ութեակ վար տարբերակը: Առաջին երկու ՍՈՒՐԲ-երը, այս երկայն շունչ պահանջող երաժշտական նախադասութիւնը, իգական գեղեցիկ, խորհրդաւոր մեղմ սկիզբը, երկնային, անբիծ նուրբ հնչողութեամբ կատարուած են: Սիրողներէ բաղկացած այս երգչախումբը՝ արհեստավարժ մակարդակին բարձրացում է շնորհիւ խմբավարին:

ՀԱՅՐ ՄԵՐ.- Այս Պատարագին «Հայր Մեր»-ը Ափրիկեան առած է Վարդապետին այն գործը, որ երգուած է Փարիզի մէջ 1906-ին, արհեստավարժ օտար երգչախումբի մը կողմէ: «ԱՅԼ ՓՐԿԵԱ ՋՄԵԶ Ի ՉԱՐԷ» pianissimo-էն (մեղմամեղմ) զօրանալով, ինքնատիպ ճարտարապետութեամբ կը տարածուի՝ կարծես դէպի երկինք հասնելու վերջին ճիգով:

Հայր Կոմիտաս Վարդապետի Փարիզի առաջին համերգի (1 դեկ. 1906) յաջորդող օրերուն, ֆրանսական մասնագիտական երաժշտական մամուլը «Le Courrier Musical» թիւ 24 (15 դեկ. 1906), «Le Guide Musical» թիւ 23-24 (9 դեկ. 1906) եւ «L'Aurore» օրաթերթը (21 դեկ. 1906) հիացումով կը խօսին համերգին մասին, գովե-

յով եկեղեցական արարողութեան եղանակներու քաղցրութիւնը, վեհութիւնը, ներդաշնակութիւնը եւ Վարդապետին հաճաքը:

Le Monde Musical-ին մէջ կը կարդանք A. Mangeot-ի ստորագրութեամբ. «Ահա նորութիւն մը, յայտնութիւն մը, որ մեզ կը տաւի հետո եւ ապրիլ կուտայ մոռացուած ժողովուրդի մը կեանքով... եւ միթէ՞ դեռ մարդ չի տեսներ այն երկար, սեւ ուրուականի կիսադէմքը, որուն բարձր վեղարը անելի կ'երկարէ անոր ստուերը, դեռ չե՞մ գգար այն երգերու խորհրդաւորութիւնը, այն քաղցր մեղամաղձոտութիւնը, այն հրմշում ճոխութիւնը, որ կը խնդրէ Ամենակարողէն կամ կը գովէ բնութեան գեղեցկութիւնը»:

Եւ կամ Louis Laloy-ի Le Mercure Musical-ի մէջ. «Այս մեղեդիները քնքոյշ ելեւէջներով եւ ընտիր, ճկուն ու կենդանի կշռոյթով՝ երաժշտութիւն մըն են, որ կը բղխին ամբողջովին սրտէն եւ կը հոսի ինչպէս թարմ ջուր, վճիտ եւ լուսաւոր: Այս երգերը արեւ ունին, ոսկեզօծ պարզութեամբ, ամբողջովին երկնային, որու ջերմութիւնը գգուանք մըն է ձիւնապատ գագաթներու, սաղարթագեղ անտառներու եւ խոխոջացող վտակներու փայլով: Թերեւս սխալ չէ ոմանք կարծելը, թէ երկնաւոր դրախտը Հայաստանի Արարատ լեռան ստորոտն էր...:

Պատարագի երգերը նոյնպէս բոլորովին ազգային, ժողովրդական, չունին ամենեւին այն երկչոտ յարգանքը, որ կը կեցնեն նոյն իսկ յուսոյ եւ վստահութեան ժամերուն: Անոնք հոգիի գեղմունքներ են, որ կը բանան ամբողջովին իր Աստուծոյ առջեւ, եւ Անոր կը մատուցանէ սիրոյ ամբողջ թափով իր բոլոր խորհուրդները եւ իր կեանքը ամբողջութեամբ: Մարդ կը գգայ ջերմ, խորհրդաւոր հավատքի թրթաջումը, որ առանց ջանքի, հիացումի կատարները կը հասնին:

Դժուար է գնահատել Րոնէ Մարթայեանի անուշ ձայնը Պօղոսեանի հետ իր յաջող ու գնահատանքի արժանի «Միայն Սուրբ, Հոգի Սուրբ, Ամէն Հայր Սուրբ» երգերով:

Մենք գող Մարիօ Հանիօթիս «Օրհնեալ Հայր Սուրբ, Որդիդ Սուրբ, Հոգիդ Սուրբ» շարքին մէջ պատարագիչի եւ սարկաւագի բաժինները ստանձնած է առինքնող ձայնով, յստակ, յաջող առողջանութեամբ: «Եղիցի»-ին մէջ շատ անելի զգալի է առողջանութեան ճշգրտութիւնը:

«Տէր ողորմեա» մենք գը երգեհոնի մեղմ ընկերակցութեամբ երգուած է Սոնա Նիկողոսեանի թախանձագին, աղերսային թոհչեով վճիտ եւ յուզիչ ձայնով. չեմ կարծեր, որ անելորդ չէ անգամ մը եւս կրկնելու, որ կատարողական լաւ մակարդակով ի յայտ կուգայ իր տաղանդը այս սալիկին մէջ: Բնականաբար պիտի մախրանար, որ երգչախումբը ընկերակցէր անոր:

«ՔՐԻՍՏՈՍ ՊԱՏԱՐԱԳԵԱԼ».- Այս contrepontique (մեղեդիակերտ բազմաձայնութիւն) բազմերգագրութիւնը անգամ մը եւս կուգայ ապացուցանելու ստեղծագործ հաճաքը Վարդապետին: Իմացած եմ գնահատման ձայնագրութիւններ, սակայն այս սալիկի տպաւորութիւնը տարբեր է: Մեկնաբանութիւնը քիչ մը անելի աշխուժ, քան բնագիրը, կուտայ ճոխ Fugato-ի տպաւորութիւն: Հակառակ անոր, որ բոլոր երաժշտ-

տական գիծերը զատ-զատ կ'իմանանք, ամոնց ներդաշնակությունը պահուած է եւ կը վերջանայ ԱԼԷԼՈՒԻԱ-ի ծայրքումով, միշտ պապակը կուտայ կրկին լսելու:

Խտացեալ սալը կը վերջանայ ԱՄԷՆ, ԵՂԻՑԻ-ով, փայլուն, լաւատես, ամբողջ երգչախումբին միաձայն վերջաւորութեամբ, կարծես Oratorio-ի մը վերջանուագը ըլլայ եւ այդ իսկ պատճառով է, որ սալիկը կ'ունկնդրոյի ամբողջութեամբ, առանց դուլուն յոգնութեան, ձանձրոյթի:

ՓԱՌ-Ք ԳԵԶ, ՏԵՐ-ը կը յիշեցնէ մեզի, թէ վերջ ի վերջոյ հայկական հոգեպարար Պատարագ մըն է:

Այս գրութեամբ արտայայտուեցայ խմբավար Կարպիս Ափրիկեանի՝ բացայայտ դեկավարի տաղանդին մասին: Յառաջիկային պատեմ առիթով պիտի անդրադառնամ այս ինքնատիպ երգահանին մասին:

Կը խորհէի, որ պիտի գտնէի հեշտութեամբ այս սալիկը նուիրելու ծանօթ անձերու: Սակայն աւաղ. ցաւօք սրտի սպառած է:

Այս առթիւ կ'ուզեմ ջերմ փափաքս ու մաղթանքս յայտնել երգչախումբին ու անոր տաղանդատու դեկավարին, որ վերստին տրամադրոյի 1700-ամեակի առթիւ այս բարձրարուեստ կատարողական սալիկը, որպէսզի կրկին անգամ հայուն հոգեկան ներաշխարհը լեցուի հոգեթով ու սրբազան երաժշտութեամբ, իրաւ երաժշտութեամբ, զոր Վարդապետը կ'ապահովէ հայ երաժշտութիւնը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ:

Փարիզ, 2000

